

Eesti Akadeemiline Usundiloo Selts
Estonian Society for the Study of Religions

**Eesti Akadeemilise Usundiloo Seltsi
ja meditsiinianthropoloogia konverentside sarja MEDICA
ühiskonverentsi “Meditseen ja religioon” kava ja teesid**

12. detsembril 2025 Tartus (Eesti Kirjandusmuuseumis, Vanemuise 42)

KAVA

12-14 juhatab Reet Hiimäe

Reet Hiimäe. **Avasõnad**

Indrek Linnuste. **Katkine sild meditsiini ja religiooni vahel**

Erki Lind. **Põrna yang on nõrk: Kuidas rääkida eesti keeles hiina meditsiinist**

Ülo Valk. **Mantrad, muuseum ja meditsiin: tähelepanekuid Kirde-India välitöödelt**

Elo Süld. **Rahvapärased uskumused islami meditsiinis: ebaus ja teaduse piiril**

14-14.30 Kohvipaus

14.30-16.30 juhatab Mare Kalda

Amar Annus. **Muistse Lähis-Ida raviloitsude struktuur**

Anu Korb. **Loitsude ja ravioskuste edasiandmine Siberi eesti kogukondades**

Mare Kõiva, Maris Kuperjanov, Andres Kuperjanov. **Püha Nikolai Imetegija kui tervendaja**

Katre Kikas. **„Tervisega hakkasin mina seda päeva...” Mölder Märt Siipseni vaated tervisele ja haigusele**

16.30-16.45 Võimlemispaus

16.45-18.15 juhatab Kristel Kivari

Oskar Poll. **Tätoveerimine kui meditsiiniline ja religioosne kogemus?**

Raivo Kalle. **Mesilaste spirituaalsus vaimse heaolu hoidjana**

Siim Sorokin. **Tuulepargid ja rahvatervis? Narratiivsest kahtlusest ja umbusust**

18.15-18.30 EAUS-i infokoosolek

18.30 Koosviibimine esinejatele ja EAUS-i liikmetele

TEESID

Katkine sild meditsiini ja religiooni vahel

Indrek Linnuste (Tartu Ülikooli usuteaduskond)

Ettekandes arutlen barjääride üle, mis on takistanud religioossete ja spirituaalsete teemade lõimimist tervishoiusüsteemi. Kuigi on küllaldaselt uurimistöid, mis kinnitavad nende valdkondade positiivset mõju elukvaliteedile ja tervisekäitumisele, ei ole need teadmised veel piisavalt rakendunud praktikas. Samuti käsitlen vastupidist vaatenurka – kuidas religioossed ühendused ja kogudused puutuvad inimeste toetamisel kokku vaimse tervise probleemidega. Lisaks selgitan religioosse lõhe (*religiosity gap*) mõistet. Ettekanne sisaldab lisaks teoreetilisele käsitlemisele ka päriselulisi juhtumeid rahvusvahelisest praktikast ning näiteid ja väljakutseid minu enda töökogemusest.

Põrna yang on nõrk: kuidas rääkida eesti keeles hiina meditsiinist

Erki Lind (Tartu Ülikooli usuteaduskond)

Traditsiooniline Hiina meditsiin (TCM) toetub väga spetsiifilisele inimkeha kontseptsioonile, mis on omakorda seotud omaette tervikliku kosmoloogilise süsteemiga. See süsteem vaatlleb universumit ja inimkeha seoste kaudu ning igal tervisepraktikal ja raviviisil on just nende seoste raames oma kindel loogika. See kindla kultuuriruumi ja maailmamõistmisega seotud süsteem toob kaasa ka samalt taustalt pärit sõnavara, mille näol ei ole tegemist pelgalt hiina keelest pärit sõnadega sellesama keha kohta, millest räägib tänapäeva meditsiin, vaid täpselt samamoodi nagu praktikatel, on ka sellel sõnavaral tähendus antud traditsiooni raamistiku kontekstis.

Kuna Hiina meditsiin on tänapäeval levinud globaalselt, toob see kaasa küsimuse, kuidas seda sõnavara erinevatesse keeltesse tõlkida. See küsimus ei käi aga ainult sõnade kohta, vaid veel enam selle kohta, mida üldse teha teistsuguste kontseptsioonidega ja mil määral on praktikaga seotud kontseptsioonid sõltuvad kultuurilisest raamistikust ja kosmoloogilisest süsteemist, millest nad pärit on. Need küsimused käivad ühelt poolt otseselt Hiina meditsiini kohta ja on abiks selle mõistmisel Eesti kontekstis, teisalt puudutavad need aga ka üldisemaid küsimusi religiooni ja meditsiini seoste ning keha ja praktika vahekordade, ent ka kultuuridevahelise kommunikatsiooni kohta.

Mantrad, muuseum ja meditsiin: tähelepanekuid Kirde-India välitöödelt

Ülo Valk (Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond)

Nii ravitsemine, tervise kaitsmine kui ka kahjustav nõidus on tänapäeva hinduistlikus rahvausus olulised praktikad ning jututeemad. Palju haakuvaid kunste antakse edasi teadjameeste kitsas ringis, kellest mitmed on asjatundjad teatud piiratud valdkonnas, nagu näiteks maohammustuste või seestumuse ravi. Oluline osa teadjameeste tööst on patsientide psühholoogiline nõustamine ja maagiline kaitse. Ettekandes tuleb juttu mantrate osast rahvameditsiinis ja tegelikkuse mõjutamises, samuti sellega kaasaskäivast jutupärimusest, mis kinnitab maagiliste praktikate tõhusust.

Loodusravi osa rahvameditsiinis väärtustavad ka India kodu-uurijad, haridustegelased ja teised valgustusliku diskursuse esindajad, kes seejuures vaidlustavad maagilise meditsiini toimevõimet. Sellise vaate järgi on mantraid sisaldavate käsikirjade koht muuseumis ja kogemusjutud üleloomulikust tervenemisest projitseeritakse ebausku valdkonda. Milline on

sellise teadususe mõju elavale rahvausule ja maagilistele praktikatele tänapäeva Assami külades? Kas sealne külaühiskond liigub ühesuunaliselt moderniseerumise teed, mille käigus elav pärimus transformeeritakse pärandiks, mille koht on parimal juhul muuseumis või arhiivis? Ettekandes otsin neile küsimustele vastuseid.

Rahvapärased uskumused islami meditsiinis: ebaususe ja teaduse piiril

Elo Süld (TÜ usuteaduskond / TÜ Aasia keskus /)

Islami meditsiini ajalugu peegeldab ainulaadset tasakaalu teadusliku ratsionaalsuse ja rahvapäraste uskumuste vahel. Kuigi sellised varased õpetlased nagu al-Kindī, ar-Rāzī ja Avicenna kujundasid empiirilise meditsiini aluseid ja panid rõhku tõendus põhisele ravipraktikale, elavad Lähis-Ida ja Aasia muslimikogukondades tänaseni edasi maagilis-religioossed käsitlused haigusest ja tervenemisest. Haigust nähakse sageli kui väljastpoolt tulevat kahjustavat jõudu, mille põhjustajaks võivad olla džinnid, kurjad vaimud või “kurja silma” needus. Näiteks usutakse, et laps võib haigeks jääda, kui talle liiga palju kiitust jagada, ning kaitseks riputatakse talle külge amulett, mis sisaldab Koraani salme või põletatud datlikoort. Mõnes Süüria külas valatakse endiselt sulametalli veekausile, et “välja ajada hirmu” või soovitakse peavalu vastu imaami õnnistatud ja seetõttu pühaks peetavat kaamelipiima.

Rahvapärased ravivõtted, nagu punase kanga sidumine patsiendi mõne kehaosa külge punetiste korral või kollase niidi kasutamine vastsündinu kollatõve puhul, on osa kultuurilisest tervise mõistmisest, mis ühendab religiooni, kogukonna ja identiteedi. Nüüdisaegne meditsiin ei asenda neid traditsioone, vaid eksisteerib sageli nendega paralleelselt: patsient võib pärast haiglaravi pöörduda ravitseja poole, et “hing” ja “keha” saaksid mõlemad terveks. Niisugune kahe maailma põimumine – teadus ja ebausk, arst ja šamaan, haigla ja püha allikas – peegeldab meditsiinkultuuri sügavat mitmekihilisust, kus ravi on ühtaegu anatoomiline, teaduslik, aga samas ka spirituaalne teekond.

Muistse Lähis-Ida raviloitsude struktuur

Amar Annus (Tartu Ülikooli usuteaduskond)

Muistse Lähis-Ida raviloitsude hulgas, mida on säilinud hulgaliselt, leidub üks vormel, mida on kasutatud 3000 aastat järjepanu väga erinevate haiguste ja hädade raviks. Seda kutsutakse Marduk-Ea loitsuks. Uurin seda skeemi formaalsest aspektist, et välja tuua selles loitsus peituv patsiendi ja ravitseja vahekorra 4-astmeline skeem, nagu seda kirjeldab platseebo-uuriija F. Benedetti. Täienduseks uurin sama materjali usulise kogemuse seisukohalt, näidates et platseebot vallandavad raviotstarbega rituaalid võisid kaasa tuua ka usulise või spirituaalse kogemuse. Niivõrd kui ravitseja isik (nt eksortsist) kehastas rituaalis mõnda jumalat või üleloomulikku olendit, võis teda samastada ka valitsejaga. Seega võis tavaline ravirituaal vahendada ka maise kuninga ametivõimu ravivat väge.

Loitsude ja ravioskuste edasiandmine Siberi eesti kogukondades

Anu Korb (Eesti Kirjandusmuuseumi emeeritus)

Ettekandes kasutan erinevatest Siberi eesti kogukondadest ajavahemikul 1991–2013 Eesti Rahvaluule Arhiivi välitöödel talletatud rahvameditsiini ainet.

Kuigi paljud tsaarivalitsuse perioodil väljasaadetutest või väljarännanutest alguse saanud Siberi eesti asundused olid 20. ja 21. sajandi vahetuseks hääbunud, leidsime eest veel mitukümmend eesti kogukonda (elanike arv 25–300). Luteri usk ühendas eestlasi teiste luterlastega ning sealsete eestlaste elutee on olnud seotud usukommetega hoolimata sellest, et 1920. aastail sunniti pastorid riigist lahkuma ja usuelu oli Venemaal aastakümnete vältel vaenatud. Olulisemate kiriklike talituste läbiviimine (matused, ristsed) läks pärast vaimulike väljasaamist üle vanemate naiste kätte, kel polnud küll vastavat ettevalmistust, kuid kes tundsid traditsiooni. Usutalitluste läbiviijad tegutsesid külades sageli ka rahvaarstidena. Vaatamata rahvaarstide tegevuse ametlikule keelustamisele ja riikliku meditsiiniabi jõudmisele Siberi eestlaste küladesse oli rahvameditsiiniga seonduv aines külastatud kogukondades meie vaadeldud perioodil osa kogukonna igapäevaelust ja seetõttu vägagi nähtaval. Rahvameditsiini traditsiooni kandjate seas oli meestest märksa enam vanemaid naisi, mis on tingitud nii demograafilisest olukorrast külades kui naiste juhtpositsioonist kogukonnas.

Inimese arusaamine tervisest on tihedalt seotud kogukonnaga, sotsiaalse elu ja keskkonnaga. Tuginedes kogukonnaliikmete enda hinnangutele oli võimalik jälgida ravioskuste omandamist, teadmiste edasiandmise võimalusi ja ravitseja staatust erinevates Siberi eesti kogukondades. Näiteks vanemates Siberi eesti kogukondades samastati raviloitse kõigile kättesaadava jumalasõnaga. Väljarännanutest alguse saanud kogukondades suhtuti ravitarkuste edasiandmisel märksa ettevaatlikumalt, kuid jagati veendumust, et abi anda saab vaid ristitule.

Siberi eesti kogukondade märgatav vananemine ja vähenemine 21. sajandi esimestel kümnenditel seab kahtluse alla traditsiooni jätkusuutlikkuse.

Püha Nikolai Imetegija kui tervendaja

Mare Kõiva, Maris Kuperjanov (Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond), Andres Kuperjanov (MTÜ Eesti Folkloori Instituut)

Püha Nikolai Imetegija (ajalooliselt Myra piiskop, 4. sajand) on üks kristliku maailma austatumaid pühakuid, keda on läbi sajandite peetud mitte üksnes meremeeste ja laste kaitsjaks, vaid ka haigete ja hädaliste eestkostjaks. Tema eluloos ja hagiograafilistes tekstides rõhutatakse korduvalt tema võimet imetegudeks, sealhulgas haigete tervendamiseks, vangide vabastamiseks ning õiguse jaluleseadmise eest seismiseks. Rahvapärimuses on Püha Nikolaid sageli kujutatud kui halastavat ja õiglast abistajat, kelle poole on pöördutud palvetega haiguste, eriti silmahaiguste, palaviku ja laste terviseprobleemide korral. Tema kultus levis laialdaselt nii ida- kui läänekristlikus maailmas, olles oluline osa ka eesti rahvapärimuslikust ja kiriklikust traditsioonist. Püha Nikolai kui kaitsepühaku kuju leidis näiteks koha seto ravipraktikates, milles sellele pühakule suunatud palveid kasutati laste ja haigete aitamiseks. Tervendamine hõlmas nii taimravi, loitsimist kui ka rituaalseid toiminguid. Ettekande valmimist toetas projekt EKM 8-2/20/3.

„Tervisega hakkasin mina seda päeva...” Mölder Märt Siipseni vaated tervisele ja haigusele

Katre Kikas (Eesti Kirjandusmuuseum folkloristika osakond)

Ettekande keskmes on kolmeaastase külakooli haridusega rahvaliku kirjutaja ja Oina veski möldri Märt Siipseni (1846-1916) omaeluloolised kirjutised (Kikas 2015, 2020). Siipsen puudutab neis mitmel puhul tervise ja haiguse teemat – muuhulgas kirjeldab ta detailselt enda

ja oma pereliikmete haigusseisundeid ning lähikonnas asetleidnud taudipuhanguid, kuid ta kirjutab ka inimese tervisest üldisemalt, arutledes valu ja haiguste rolli üle inimese ja jumala vahelistes suhetes.

Siipseni omaeluloolistest tekstidest paistab silma religioossus – lisaks päevasündmuste talletamisele kasutab ta oma päevikulehekülgi ka jumala poole pöördumiseks. Samas on Siipsen ka innukas lugeja ning tunneb (talle kättesaadava kirjanduse baasil) huvi kaasaegse teadusliku maailmapildi vastu – tema arhiivis on mitmeid tekste, kus ta arutleb ühe või teise loodusnähtuse põhjuste üle, kõrvutades erinevatest allikatest pärinevaid ideid. Ent kuna teadus ei paku (tema arvates) enamasti ühest vastust, võtab ta need kirjutised sageli kokku tõdemusega, et vastust teab vaid jumal.

Oma ettekandes jälgin teadusliku ja religioosse argumentatsiooni suhet Siipseni tervist ja haigust käsitlevates kirjutistes.

Kirjandus

Kikas, Katre 2015. „Mis kuulsin rahva suust se panin kirja... . Mölder Märt Siipseni kirjalikust pärandist.“ – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat, XIII–XIV. Toim Mart Velsker, Triin Iva. Tartu: Tartu Ülikool, 33–54.

Kikas, Katre 2020. „Enesepositsioneerimine Oina veski möldri Märt Siipseni päevaraamatus.“ – Keel ja Kirjandus 10, 836–852. <https://doi.org/10.54013/kk755a2>.

Tätoveerimine kui meditsiiniline ja religioosne kogemus?

Oskar Poll (Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond / Tartu Ülikooli etnoloogia osakond)

Tänapäeval võib jääda mulje, et tätoveerimine on seotud üksnes esteetilise aspektiga, mis on vormitud inimese individuaalsete valikute baasil ja millel näiliselt puudub laiem tähendus – eriti juhul, kui rääkida tätoveeringutest Euroopa kontekstis. Kui aga vaadata Euroopast väljapoole, leidub mitmeid näiteid selle kohta, kuidas tätoveerimist on kasutatud ning siiani kasutatakse ravimiseks või kaitseks erinevate haiguste, vigastuste ja ka spirituaalsete jõudude eest. Seetõttu on piir religioosse ja meditsiinilise vahel sellistes kultuurides suhteliselt hägune ja neid ei ole sageli võimalik üksteisest lahus hoida.

Kuidas on olnud olukord Euroopa ja Eesti kontekstis? Kui palju on võimalik rääkida tätoveerimise puhul meditsiini ja religiooni vahelistest seostest siinses ajaloos? Kuigi on teada, et sellised praktikad olid Euroopas levinud enne ristiusu levikut (näiteks üle 5000 aasta vanuse jäämees Ötzi akupunktuuri kohtades paiknevate tätoveeringute näitel), väidan ma, et tätoveerimine meditsiinilisel ja religioosel eesmärgil ei ole tänini kuhugi kadunud, vaid see on järjepidevalt edasi eksisteerinud ning tänaseks transformeerunud ja kohandunud nüüdisaegsesse ühiskonda.

Mesilaste spirituaalsus vaimse heaolu hoidjana

Raivo Kalle (Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond)

Tavateadmiseks on saanud, et looduskeskkonnas viibimine, selle nägemine ja kõigi meeltega kogemine alandab pulssi, vähendab ärevust ja vaimseid pingeid. Vahetuks kokkupuuteks loodusega võib pidada ka koduloomade pidamist.

Euroopa meemesilase eelkodustamise periood ulatub tuhandete aastate taha, kuid oleme alles nüüd tema kodustamise etapi lõpus: 20. sajandi tehnoloogilised arengud – näiteks mesilasemade kunstlik viljastamine, mesilaste uued ravivõimalused, uued tarutüübid – kaotavad „metsikuse“ viimasedki jäljed. Erialateadmised muutusid aja jooksul nii spetsiifiliseks, et tekkis eraldi amet – mesinik, kes asus vormima mesilasest pelgalt intensiivset meetootjat ja elatus sellest toodangust. Siiski on laialdaselt säilinud ka selline mesilasepidajate kultuur, kellele meetootmine on kõrvaltegevus ja koduloomaga (kui nii võib öelda) tegelemisest saadav meelerahu on isegi tähtsam.

Kui vaadata varasemat mesinduskirjandust alates 19. sajandist kuni 20. sajandi alguseni, siis oligi rõhuasetus mesilase spirituaalsusel: mesilast käsitati kui Jumalalt vahetu sädeme saanut, kes oma korralikkusega on tulnud inimesi paremaks muutma. Mesilases nähti talle omistatud iseloomuomaduste tõttu inimese kombeõpetajat. Ent hiljem nõukogude okupatsiooniga saabunud ateismipropaganda ja pragmaatilisus kandusid üle ka mesindusse – mesinduskirjanduses hakkas domineerima õpetus, kuidas mesilasi paremini dresseerida kultuurtaimi tolmeldama ja kuidas ületada mesindustoodete tootmisel plaanide täitmine. Nõukogude okupatsiooni lõpp tõi aga taas kaasa spirituaalsuse ilmutumise igapäevaellu – näiteks ilmuma hakanud mahemesinduse kirjanduses hakati mesilasi jälle kujutama meie hingeliste kaaslastena ja lähtuma eelkõige nende vajadustest. Tekkis ka uus turismiharu apiteraapia, mille osana hakati (linna)inimestele müüma rahustavat mesilasesuminat. Selline lähenemine nõuab aga mesinikult uut oskust – klientide juhendamist mesilastega koosolemisel, et tagada parim emotsionaalne tulemus kõigile.

Ettekandes toon varasemast kirjandusest näiteid mesilastesse suhtumise kohta ja arutlen nüüdisaegse apiteraapia võimaluste üle – milliseid teadmisi vajab selle majandusharuga tegelev mesinik, kes peab oma klientidele mesilaste spirituaalsust selgitama. Või on ehk vaja laiemat suhtumise muutust – taasluua ja au sisse tõsta mesilaste kohta käivaid luulelisi tekste nii ilu- kui aimekirjanduses.

Ettekande valmimist toetas Kultuuriministeerium (KUM-TA66).

Tuulepargid ja rahvatervis? Narratiivsest kahtlusest ja umbusust

Siim Sorokin (TÜ kultuuriteaduste instituut)

Mitmed hiljutised uurimused erinevaist teadusdistsipliinidest on osutanud, et elame parasjagu „paranoilises kronotoobis,“ mis on lisaks „tõejärgsusele“ viinud „kindlustunde kriisini“ (*crisis of certainty*), muutes isegi reaalsuse kui sellise otsekui millekski tinglikuks, vaieldavaks või läbiräägitavaks (Zachman et al. 2023: 8; Beckman 2022). Säärasele ajastule on omane tavainimeste kasvav umbusk või isegi vaenulikkus ekspertide, ekspertteadmuse ja ekspertide poolt edastatavate teaduslike tõenduste vastu (vt nt Porpora 2024; Zachmann jt 2022; Dentith 2018). Iseäranis nn tõenduspõhise meditsiini kontekstis võib aga sellisel „meditsiinilise umbusu“ tendentsil – kui aluseks võetakse kahtlustav hoiak tervishoiusüsteemide, tervishoiuteenust pakkuvate spetsialistide, asjassepuutuvate riigiametnike jt suhtes – olla avalikus ruumis kaugeleulatuv mõju (vt nt Shukla jt 2025; Gorman 2024).

Käesolevas peamiselt teoreetilises multidistsiplinaarses ettekandes sünteesin perspektiive vandenõuteooriate uuringutest, teadusfilosoofiast, kultuuriteooriast, folkloristikast jm valdkondadest eesmärgiga skitseerida, millisel moel väljenduvad – iseäranis digiruumis – rahvapärased (kogemuspõhised, tundmuslikud) konstruktsioonid tõendusest ja (asi)tõenditest, küsides muuhulgas: kust läheb piir „autoriteetse“ teadmuse ja sageli avalikus ruumis

halvustatud „omakandi tarkuse“ avaldumisvormide vahel? Kuivõrd on üldse võimalik rääkida neutraalsel ja hinnanguvabal moel rahvapärasest „ratsionaalsusest“ ja „teadmusest“?

Ettekande empiirika tõukub Eesti ühiskonnas hetkel aktuaalse ja palju kõneainet tekitanud riigipoolse üle-eestilise tuulikuparkide ehitusprojektiga seotud aruteludest. Mitmesugused netidiskussioonid (nt Delfi.ee teemakohaste uudislugude kommentaariumites) avalduvad siinkohal episteemiliste kogukondadena, mille liikmed „kooskonstrueerivad“ rahvapärast teadmust-tõendust (vrd Effron jt ilmumas). Säärased digidiskursused pakuvad seeläbi vajalikku sissevaadet sellesse, kuidas väljendub „umbusaldav konsensus“ (Harambam 2023) ja sellele iseloomulik „narratiivne teisitimõtlemine“ (Zachmann jt 2023, 18) näiteks seoses seisukohaga, et tuulegeneraatoritest eralduva infraheli tõttu on need inimeste tervisele ohtlikud.

Ettekandes pakun välja esmase narratiiviteoreetilise kontseptuaalse raamistiku, mis instrumentaliseerib võtmemõisteid ja -teemasid nagu „narratiivne ratsionaalsus“ (vt nt Engebartsen & Baker 2022; Turner 2025); tõendus kui tundmuslik „tegemine“ ja „protsess“ *contra* staatiline, üheseltmõistetav „asi“ (Rice 2020); umbusu ja kahtluse loominguline või produktiivne jõud, mis motiveerib rahvapäraseid tähendusloomepraktikaid nagu vastujutustamine (*counter-narrating*) ja kontraplotimine (*contra-plotting*; Sorokin 2021).

Kirjandus

- Beckman, F. 2022. *The Paranoid Chronotope: Power, Truth, Identity*. Stanford: Stanford UP.
- Dentith, M. R. X. 2018. „Expertise and Conspiracy Theories.“ *Social Epistemology* 3(32), 196–208.
- Effron, M., Pignagnoli, V., McCurry, M. (toim, ilmumas). *Narrative Co-Construction: Author-Audience Interactions and Narrative Theory. (Theory and Interpretation of Narrative Series)*. Ohio: Ohio UP.
- Engebartsen, E. & Baker, M. 2022. *Rethinking Evidence in the Time of Pandemics. Scientific vs Narrative Rationality and Medical Knowledge Practices*. Cambridge, UK: Cambridge UP.
- Gorman, S. E. 2024. *The Anatomy of Deception. Conspiracy Theories, Distrust, and Public Health in America*. Madison Avenue, NY: Oxford UP.
- Harambam, J. 2023. “Distrusting Consensus: How a Uniform Corona Pandemic Narrative Fostered Suspicion and Conspiracy Theories.” *Journal of Digital Social Research* 3(5), 109–139.
- Porpora, D. V. 2024. „The post-truth challenge to expertise.“ In M. Farina & A. Lavazza (toim). *Philosophy, Expertise, and the Myth of Neutrality*. New York & London: Routledge, 257–277.
- Rice, J. 2020. *Awful Archives. Conspiracy Theory, Rhetoric, and Acts of Evidence*. Columbus: Ohio UP.
- Shukla, M., Schilt-Solberg, M. and Gibson-Scipio, W. (2025). “Medical Mistrust: A Concept Analysis.” *Nursing Reports* 15, 103.
- Sorokin, S. 2021. “‘No theory holds together’: Suspicion, its Plotters, and the Patterns of Imaginative Reason in (Re-)Conceptualizing Digital Conspiracist Discourse.” *Popular Inquiry: The Journal of the Aesthetics of Kitsch, Camp and Mass Culture* 1(8), 55–75.
- Sorokin, S. 2022. “The ‘In-Between Land’ of Suspicion and Ambiguity: Plotting the MS Estonia Shipwreck.” *Humanities* 4(11), 92.
- Sorokin, S. 2024. “Plausibility under duress: counter-narrative, suspicion and folk forensic contra-plotting.” *Narrative Works* 1(13), 127–147. (Special Issue on Counter-Narrative).
- Sorokin, S. ilmumas. “Conspiratory Contra-Plotting: Some Notes for the Conceptual Expansion of Narrative Co-Construction,” In M. Effron, V. Pignagnoli, M. McCurry (toim). *Narrative Co-Construction: Author-Audience Interactions and Narrative Theory. (Theory and Interpretation of Narrative Series)*. Ohio: Ohio UP, 213–234.

Turner, H. 2025. "Can conspiracy theories ever be plausible? The role of narrative rationality in the assessment of online conspiracy theories." *Communication Theory* 35, 107–117.

Zachmann, K., Gadebusch Bondio, M., Jukola, S., and Sparschuh, O. (toim) 2023. *Evidence Contestation. Dealing with Dissent in Knowledge Societies*. New York & London: Routledge.